

TELEPÜLÉSI SZEGREGÁCIÓ ÉS ETNIKAI DIVERZITÁS A TÖRTÉNELMI VAS MEGYÉBEN

BALIZS DÁNIEL

ETHNIC SEGREGATION AND DIVERSITY IN THE SETTLEMENTS OF HISTORICAL
VAS COUNTY

The research of the topics of ethnic segregation and heterogeneity helps us studying ethnic spatial structure of a selected area. With these methods we can measure the pattern of ethnic communities with exact numbers instead of common analysis of the statistical database. The research methods of calculation of the ethnic diversity index and the index of dissimilarity but there are further scientific approaches in my study (e.g. measurement of change of the number of segregated settlements of Roma people). We get acquainted with the reasons and factors of change of the degree of ethnic diversity and segregation in the study area (historical Vas County) in the 20th century. Furthermore the study is focused on the correspondence between ethnic pattern and local specialities (size and type of settlements, differences between periphery and core areas, migration between settlements etc.).

BEVEZETÉS

Az etnikai vizsgálatok fontos elemének tekinthetőek a nemzetiségi sokszínűség, illetve a nyelvi csoportok közötti esetlegesen fennálló területi elkülönülés kérdései, melyek települési szintű ábrázolása, illetve egyes településkategóriák és -típusok vonatkozásában felfedezhető differenciái lényeges adalékul szolgálhatnak egy térség etnikai térstruktúrájának feltérképezésekor. A heterogenitás és az elkülönülés vizsgálata érdekes formában rímel egymásra, előbbi azon településekre hívja fel a figyelmünket, melyek nyelvileg sokszínűek, utóbbi pedig rámutat, hogy a nemzetiségi keveredés mely csoportok jellemvonása, és milyen mértékben valósul meg. A két módszert felfoghatjuk egymás kiegészítőiként, ugyanakkor úgy is, mint az összetettségi mérésének kétféle megközelítési módját.

A tanulmányban a település- és nemzetiségi viszonyok közötti összefüggések, valamint az települési szintű etnikai kevertség a történelmi Vas megye példáján keresztül kerülnek bemutatásra (a mintaterület kiválasztásának szempontjait ld. a későbbi fejezetben). A munka egy 2011-2015 között lefolytatott, a kérdéses terület etnikai térstruktúráját, illetve az ott élő kisebbségi csoportok asszimilációját és identitását feltérképező kutatás (BALIZS 2016.) eredményeiből ismertet néhányat.

1. ALKALMAZOTT MÓDSZEREK

Egy terület etnikai térszerkezetének általános bemutatása vagy a statisztikai adatok egyszerű elemzése korántsem fedi fel a struktúra komplexitását, a mélyebb szintű vizsgálatokhoz meglátásom szerint összetettebb matematikai-statisztikai metódusok szükségesek. Úgy vélem, hogy alkalmazásukkal a történelmi Vas megye jelenlegi és múltbeli etnikai térstruktúráját komplex keretben értelmezhetjük.

A matematikai-statisztikai módszerek sorában a vizsgált térség etnikai homogenizálódásának leginkább adekvát megközelítése az etnikai diverzitási indexen (EDI) keresztül lehetséges. A nemzetközi szakirodalomban található többféle, az összetettség mérésére alkalmas módszer és index közül (ld. *SIMPSON 1949, GREENBERG 1956, MAGURRAN 2004.*) jelen munkában – az etnikai vizsgálatokhoz történő felhasználhatósága miatt – a Simpson-féle, eredetileg a biológiában az egyes társulások fajváltozatosságának mérésére használt index kerül alkalmazásra. A Simpson-index tulajdonképpen valószínűségi számítás, amely azt vizsgálja, hogy egy adott területi egység lakosai közül két, tetszőlegesen talákozó személy mekkora eséllyel eltérő nemzetiségű. Ezt oly módon kapjuk meg, hogy először kiszámítjuk az azonos nemzetiségűek találkozásait, majd ennek az összes lehetséges találkozásból való levonásával kapjuk meg az eltérő népcsoportokhoz tartozók találkozásait:

$$EDI = \frac{L * (L - 1) / 2 - \sum_{i=1}^n e_i * (e_i - 1) / 2}{L * (L - 1) / 2}$$

ahol L: a területi egység össznépessége, $e_1, e_2, \dots, e_n$: az egyes nemzetiségek száma. Az index értéke 0 és 1 között mozog, a 0 teljesen homogén lakosságot jelöl, míg az 1 olyan extrém esetet, amikor az adott népességben belül mindenki más-más népcsoport tagja (*BAJMÓCY 2006*). Mivel a népesedési folyamatok általában nem természeti törvényszerűségek szerint alakulnak, fontos leszögezni, hogy csupán az index kiszámításának technikáját vettem át, nem annak biológiai hátterét.

A mutató hiányossága, hogy nem tesz különbséget az egyes nemzetiségek között, valamint figyelmen kívül hagyja a többes identitású népesség besorolási problematikáját. A módszertani korlátok dacára az etnikai diverzitási index alkalmazásával a nemzetiségi heterogenitás mértékének pontosítása, a kevert etnikumú térségek lokalizációja válik lehetővé, a módszer továbbá egyes területi egységek összehasonlításához is hasznosítható.

A nemzetközi szakirodalomban az utóbbi 20-30 évből számos kísérlet történt az etnikai, vallási és kulturális diverzitás mérésére, különösen a nyelvi-kulturális sokféleség nyugati társadalmakban tapasztalt rohamos növekedése óta, mely egy csapásra megnövelte az érdeklődést a heterogenitás mérésének lehetőségei iránt

(HERO–TOLBERT 1996, COLLIER 2001, FEARON 2003, MONTALVO–REYNAL-QUEROL 2004.). A diverzitási index alkalmazása az utóbbi évtizedben a hazai kutatásokban is megjelent, bár elsősorban a kárpát-medencei, illetve a környező köztes-európai nemzetiségi viszonyokra adaptálva (BAJMÓCY 2009, REMÉNYI 2009, NÉMETH–ŠOLKS 2012, BALIZS–BAJMÓCY 2013, LÉPHAFT et al. 2014). A munkák alapvetően kis kiterjedésű területi egységek (megyék, járások) vizsgálatára, az azokhoz köthető különböző etnikai térfolyamatok (hetero- és homogenizáció, polarizáció) tér- és időbeli alakulására fókuszáltak.

A másik, széles körben elterjedt metódus a területi egyenlőtlenségi mutatók közé tartozó disszimilitási index alkalmazása, mellyel az egyes társadalmi csoportok egymástól való elkülönülését, szegregációját számszerűsíthetjük; etnikai szempontú mérése a kutatási területen élő nemzetiségek térbeli elkülönüléséről, közvetve az etnikai térstruktúra összetettségéről nyújt információkat. Fogalma, mérésének széleskörű igénye, valamint az erre kidolgozott módszerek többsége az Egyesült Államokból származik: a különböző társadalmi csoportok nagyvárosi területi elkülönülése, pontosabban annak egyre nyilvánvalóbbá válása nyomán az 1940-es, 1950-es évekre tehető a szegregáció vizsgálatának kezdete.

Hazánkban a szegregáció mérésének különböző módszerei néhány kivételtől eltekintve nem terjedtek el széles körben. A szakirodalomban több szegregációs mutató megtalálható, etnikai földrajzi vizsgálatok esetén többek között a disszimilitási (MASSEY–DENTON 1988) index használata indokolt. A disszimilitási index „az egyenletességtől való eltérést méri. Értéke azt mutatja, hogy a teljes kisebbség mekkora részének kellene elköltöznie ahhoz, hogy eloszlása a teljes területen egyenletes legyen” (GERGELY 2009. p. 113), azaz „egy területi jelenség hány százalékát kellene átcsoportosítani a terület egységek között ahhoz, hogy a területi megoszlása azonos legyen a vele összevetett jelenségével” (NEMES NAGY 1984. p. 71). Az etnikai földrajzi vizsgálatokban tehát a disszimilitási index két népcsoport elkülönülésének mértékét adja meg. Értéke 0 és 100 közötti, 0 abban az esetben, ha a vizsgált csoportok eloszlása maximálisan egyenletes, és 100, amennyiben a keveredés teljes hiánya tapasztalható:

$$\frac{1}{2} \sum_{i=1}^N \left| \frac{x_i}{X} - \frac{y_i}{Y} \right|$$

ahol „N” a területi egységek száma, „X” és „Y” a két (etnikai) csoport, míg „i”-vel kiegészülve az adott területen százalékban kifejezett arányukat kapjuk meg (BAJMÓCY 2009).

2. MIÉRT VAS MEGYE?

Az eredmények ismertetését megelőzően célszerű kitérni azon okokra, melyek alapul szolgáltak Vas megye mintaterületként történő kiválasztásához. A történelmi Vas megye egyike volt az 1920 előtti Magyar Királyság megyéinek, területe 5.472 km², lakossága 1910-ben 435,8 ezer, 2011-ben 399,0 ezer fő. Napjainkban mintegy 60%-a hazánkhoz, csaknem harmada Ausztriához, tizede Szlovéniához tartozik. A fő szempont egy jól vizsgálható, etnikai szempontból releváns kutatási eredményeket ígérő, több országra kiterjedő térség kijelölése volt. A történelmi Vas megye területén a három államalkotó nemzet (magyar, osztrák, szlovén) kontaktzónáját egy negyedik (a horvát) is színesíti, emellett a térség több kisebb népcsoportnak ad otthont, utóbbiak közül a folyamatosan növekvő lélekszámú cigányság a legjelentősebb. Az országhatárok szeszélyes futása révén mindhárom országban számottevő lélekszámú nemzeti kisebbség él (burgenlandi horvátok és magyarok, magyarországi horvátok, németek és szlovének, szlovéniai magyarok). Mindemellett fontos szempontnak bizonyult az is, hogy Vas megyéről viszonylag egyszerűen építhető fel részletes adatbázis, mivel területén olyan államok osztoznak, melyek népszámlálási eredményei lényegében bárki számára elérhetőek.

1. táblázat: Néhány magyarországi megye mezo- és mikroszintű etnikai diverzitása 1910-ben

Table 1: Meso- and micro-level ethnic diversity in few counties in Hungary (1910)

Megye	Össz-lakosság	Megyei EDI	Települési EDI	Megyei/Települési EDI
Vas	435 793	0,59	0,10	5,8
Ung	162 089	0,69	0,24	2,8
Sopron	283 510	0,59	0,15	3,8
Ugocsa	91 755	0,63	0,21	3,0
Zemplén	343 194	0,59	0,18	3,3
Brassó	101 199	0,67	0,56	1,2
Somogy	365 961	0,17	0,08	2,0
Udvarhely	124 173	0,09	0,04	2,2
Borsod	289 914	0,05	0,05	1,1
Csongrád	325 568	0,04	0,04	1,0

Forrás: 1910. évi magyarországi népszámlálás alapján saját számítás

Az etnikai sokszínűség mértékének földrajzi lépték szerinti differenciáltsága szintén érvként szolgált Vas megye mintaterületként történő kiválasztása mellett. A kutatás kezdeti fázisában felmerült, hogy vajon mely kárpát-medencei térségek esetében mutatkozik szignifikáns eltérés az etnikai diverzitás mezo- és

mikroszintű volumene között. Ennek mérése egyfelől a történelmi megyék (mint kézenfekvő területi keretek), másrészt a megyéken belüli települések nemzetiségi sokszínűségének összehasonlításával történt (1910. évi állapot). Utóbbiaknál a „települési EDI” nem egyszerűen a helységek értékeinek összegét jelenti, sokkal inkább a népességszámukkal súlyozott átlagukat.

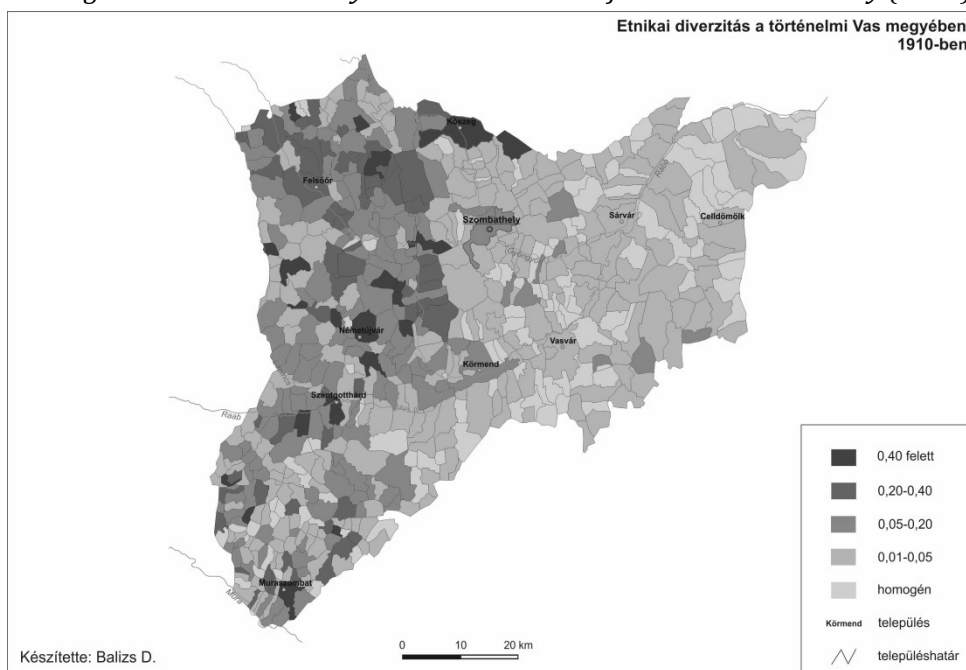
E tekintetben Vas megye különleges helyet foglal el, ugyanis a diverzitás eltérése a két lépték között a megyék sorában itt bizonyult a legnagyobbaknak (1. táblázat). Emellett figyelemre méltó, hogy a történelmi Vas megyében a 20. század folyamán – miközben jelentős hatások érték az etnikai struktúrát – számottevően sem a megyei (2001: 5,44), sem a települési szintű EDI (2001: 0,66) nem változott. E jelenség hátterének feltárása szintén releváns kutatási eredményeket ígért.

3. ETNIKAI HETEROGENITÁS

A nemzetiségileg heterogén és homogén mikrotérségek lehatárolása a módszertani fejezetben már ismertetett etnikai diverzitási index segítségével valósul meg; a fő cél az etnikai struktúra komplex, az adatok és folyamatok szimpla felsorolásán túlmutató ábrázolása. A tanulmányban két időpont, az 1910. és a 2001. évi állapot bemutatása történik. Az 1910. év kiválasztását indokolta, hogy ez volt az utolsó népszámlálás, mikor a terület egésze még egy és ugyanazon államtérhez tartozott, míg 2001 (Szlovéniában 2002) a napjainkhoz legközelebb eső olyan időpont, amikor még a területünkön osztozó mindhárom állam népszámlálásban szerepelt nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó kérdés.

Az etnikai diverzitási index 1910-ben a megye teljes területére 0,59 volt, ezen belül az első világháború után Magyarországnál maradt megyerész értéke 0,16, a később a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került térségé 0,25, az Ausztriához csatolt vidéké 0,35. Amennyiben települési szinten vizsgálódunk, 1910-ben a történelmi Vas megye etnikai heterogenitás szempontjából a Kőszeg-Őriszentpéter tengely mentén két részre volt osztható, azaz a magyar településterület lényegében homogénnek, míg a német és szlovén tömbök jóval diverzebbnek bizonyultak. A nemzetiségileg legkevertebb vidékek a mai Burgenland területén, másrészt az 1923 utáni osztrák-magyar határ mentén mindkét oldalon helyezkedtek el. Egyértelműen kiemelkednek a diverzitás magas értékeivel a Felsőőr-Rohonc német-horvát-magyar lakosságú tengelye mentén, valamint Németújvár és a Pinka alsó folyása között sorakozó falvak. A jelenleg Szlovéniához tartozó területen két kisebb gócot különíthetünk el: az egyik Muraszombat környéke, ahol főként a szlovén és a magyar elem élt együtt, míg az első világháború utáni hármast határ közelében szlovének németekkel „vegyültek” (1. ábra).

1. ábra: Az etnikai diverzitás a történelmi Vas megye településein 1910-ben
 Figure 1. Ethnic diversity in the settlements of historical Vas County (1910)

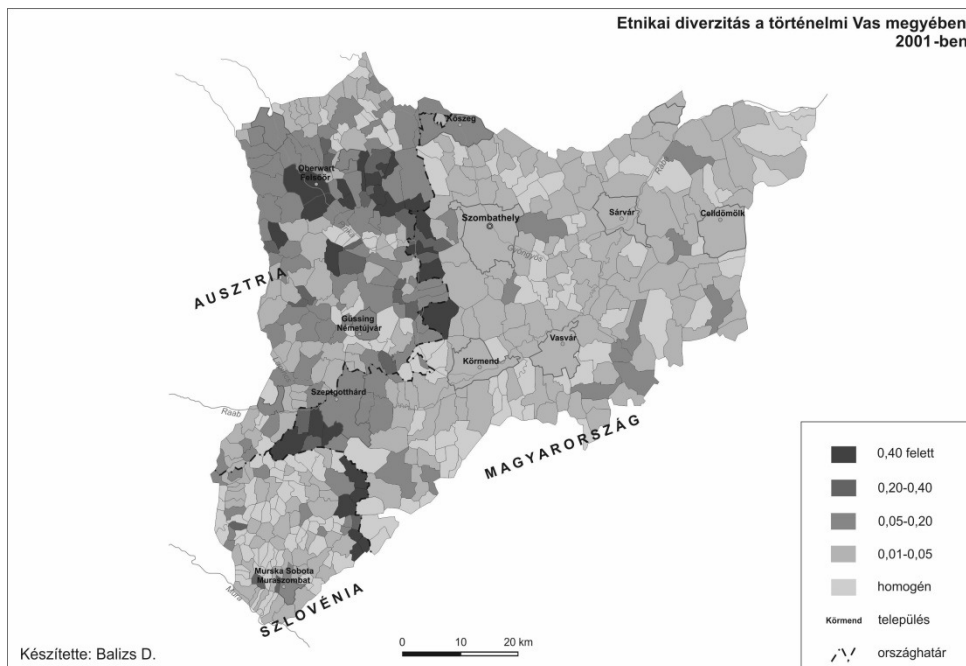

Forrás: saját szerkesztés

Települési szinten 1910-ben az érdemi heterogenitást jelentő 0,1-es értéket 159 város és község érte el, ahol összesen 150,8 ezer fő lakott (a megye lakosságának 35%-a). Érdekes kiemelnünk azon 23 entitást, ahol a mutató értéke meghaladta a 0,4-et (26,8 ezer fő): többségük jelenleg Ausztriához tartozik, ez is mutatja a későbbi burgenlandi megyerész heterogénebb jellegét. Az ellenpólust a 117 teljesen egynyelvű község alkotta, 56,1 ezer lakossal.

A 21. század nyitányán a száz évvel korábbi állapothoz hasonlóan továbbra is választóvonalnak tekinthetjük a Kőszeg–Óriszentpéter tengelyt, amelytől nyugatra koncentrálódnak az etnikailag diverz térségek. A szlovéniai megyerész homogenizálódása ettől függetlenül szembetűnő, ami a helyi németység kitelepítése, valamint a magyar szórványok eltűnése révén valósult meg. Mellette a volt Németújvári járás területe és Kőszeg szűkebb környezete is sokat veszített heterogén jellegéből (2. ábra).

2. ábra: Az etnikai diverzitás a történelmi Vas megye településein 2001-ben
 Figure 2. Ethnic diversity in the settlements of historical Vas County (2001)

Forrás: saját szerkesztés

A nemzetiségileg kevert térségek átrendeződése nyomán megállapítható, hogy az eredetileg is viszonylag homogén etnikai terekkel rendelkező térségben az országhatárok szentesítették a nyelvi tömböket (több ponton a nyelvhatárokat is), a 20. század térfolyamatai (heterogenizáció-homogenizáció) tehát ennek megfelelően alakultak. A jelenleg leginkább diverz térségek már nem az etnikai tömbök belsejében, hanem a jelenlegi országhatárok jól kirajzolódó sávjában helyezkednek el, a keskeny kontaktzónát mindkét oldalról jóval homogénebb vidékek veszik körül. Érdeemes megfigyelni, hogy a hármashatár magyarországi oldala úgy őrizte meg heterogén jellegét, hogy az eredetileg kevert települések (Alsószölnök, Szentgotthárd) homogénebbé, az eredetileg homogén községek (Apátistvánfalva, Felsőszölnök stb.) diverzebbé váltak; mind a kettő a magyar elem súlyának növekedésével magyarítható. Továbbra is heterogén népességű a Felsőőr és Rohonc között elterülő falvak többsége, az eredetileg horvát, illetve magyar községekbe történő német (osztrák) térnyerés következtében közel egy évszázad alatt még nőtt is a diverzitás. A megye keleti felét továbbra is a magyarság dominanciája jellemzi, ezt az egységes képet bontja meg helyenként a cigányság aránynövekedése. A diverzitás vizsgálata alapvetően az etnikai tömbök homogenizálódását, illetve a kontaktzónák diverzifikációját támasztja alá;

ugyanakkor rá kell mutatnunk, hogy e két (látszólag eltérő típusú) etnikai „fejlődés” végső soron ugyanabba az irányba, a homogenizáció felé mutat.

2001-ben már csak 94 település (64,4 ezer fő, a lakosság 15,6%-a) etnikai diverzitása haladta meg a 0,1-es értéket. 28 helységben volt magas (0,4 feletti) a mutató értéke (16,5 ezer fő), utóbbiak bő fele Ausztriában helyezkedett el. Ezzel szemben másfél száz község egynyelvű volt (42,3 ezer fő), zömmel aprófalvak. Feltűnő, hogy köztük csaknem annyi szlovéniai település van, mint ahány magyarországi, ez is jelzi a Muravidék markáns homogenizálódását.

Összességében a történelmi Vas megye a 20. és a 21. század eleje között megőrizte multipoláris etnikai karakterét, ugyanakkor tradicionális kisebbségeinek térvesztése egészen az 1990-es évekig megállíthatatlannak tűnt. Ezt követően az utóbbi folyamat lefékeződött, részben a lendületet kapó etnikai reneszánsz miatt (*KAPITÁNY 2013*), mely elsősorban egy adott nemzetiséghez történő kötődést erősítette, a nyelvi asszimilációt érdemben nem lassította. Az ezredforduló környékére a hagyományos kisebbségi településterület több ponton felbomlott, ellenben az új évezred a cigányság és (Burgenlandban) a kárpát-medencei, illetve a balkáni bevándorló népesség számának gyors emelkedését hozta (*BAUMGARTNER 2003*).

4. ETNIKAI ALAPÚ TERÜLETI ELKÜLÖNÜLÉS

A lakóhelyi szegregáció vizsgálata többnyire fontos elemét képezi az etnikai témájú dolgozatoknak, publikációknak, az elkülönülés megléte vagy hiánya fontos adalékot nyújt a nemzetiségi térstruktúra komplex ábrázolásához (*WHITE 1986, GYAPAY 2014*). Mezoszintű kutatásnál utal a legjellemzőbb térfolyamatokra, rávilágít a lehetséges asszimilációs vagy migrációs trendekre: két nemzetiség közötti elkülönülés mérséklődése beolvadást és/vagy a nyelvi magterületek diverzifikációját sugallja, ellenben a szegregációs mutató értékének növekedése a nyelvhatárok markánsabbá válását sejteti. Az időbeli dimenzió vizsgálata a fő etnikai tendenciák kimutatásához nyújt segítséget. Ugyanez mondható el települési szegregáció kapcsán is, viszont e térbeli keretek között a lokális tényezők szerepe sokkal hangsúlyosabb.

A vizsgált területen a disszimilitási index öt különböző időpontra kapott eredményei kétség kívül alátámasztják a nemzetiségek erős térbeli elkülönülését. Megmutatkozik a történelmi Vas megye azon sajátossága, hogy bár jelentékeny kisebbségi népességnek ad otthont, a nyelvi kontaktzónák kiterjedése csekély, a települések döntő részében egy nemzetiség dominál. Az értékek legtöbb esetben 90 feletti, e tekintetben az elmúlt évszázadban alig történt változás. Olyan relációkban, ahol a horvát nemzetiség nem szerepel, az értékek a 20. század folyamán még tovább emelkedtek, ami részben a többségi nemzetek asszimiláló erejét (és a kisebbségek kedvezőtlen demográfiai helyzetét, lélekszámfogyását)

tükrözi, részben pedig a németek második világháború utáni kitelepítésének következménye. Az index értékeinek lassú csökkenése fedezhető fel magyar-horvát, illetve szlovén-horvát vonatkozásban, melynek okaiként a hazai horvát népesség urbanizációja mellett a magyarok horvát falvakban történő megjelenését, illetve (a jugoszláv érában) a Muravidékre történő horvát bevándorlást jelölhetjük meg. Igazán érdemi változást csupán a német- és horvátajkú népesség térbeli elkülönülésében tapasztalhatunk, főként a két utolsó vizsgált időpont között (2. táblázat). A 20. század első felében stabil érték különböző, feltehetően főként statisztikai és népszámlálás-módszertani okok miatt először növekedni kezdett, majd az ezredfordulóra, az eredetileg homogén horvát településeken is nagyobb számban megjelenő németajkú lakosság révén 80 alá csökkent. Az elkülönülés mérséklődésének további oka lehet az Ausztrián kívülről érkező horvátok migrációja, akik döntő részben német (osztrák) többségű helységekbe érkeznek.

2. táblázat: Lakóhelyi elkülönülés a történelmi Vas megye főbb nemzetiségei között a disszimilitási index alapján

Table 2. Residential segregation between of the nationalities in the historical Vas County (based on index of dissimilarity)

	Disszimilitási index				
	1880	1910	1934/1941	1960/1961	2001/2002
magyar-német	93,2	91,3	95,4	98,6	97,9
magyar-szlovén	97,8	97,5	98,0	98,7	98,0
magyar-horvát	96,0	94,8	97,1	96,7	90,2
német-szlovén	97,2	95,9	99,0	99,9	99,7
német-horvát	88,7	89,4	89,5	95,9	79,3
szlovén-horvát	99,8	99,8	99,9	97,4	95,0

Forrás: népszámlálási adatok alapján saját számítás

Áttérve a térbeli elkülönülés települési vonatkozásaira, kárpát-medencei viszonylatban a tradicionális etnikai szegregáció a 20. század társadalmi és etnodemográfiai folyamatai során többnyire feloldódott, vagy megszűnő félben van (KEMÉNYFI 2002); új formájával csupán intenzív bevándorlás által érintett területeken találkozhatunk (pl. a horvátországi és bosznia-hercegovinai szerbek letelepedése a Vajdaság területén). Az utóbbi évtizedekben ható folyamatok (pl. urbanizáció, foglalkozási átrétegződés, a cigánytelepek felszámolása stb.) hatására szegregációt kialakító és fenntartó tényezők jelentősége mérséklődött,

térbeli elkülönülést manapság elsősorban nem etnikai, hanem más jellegű (pl. vagyoni) különbségek alakíthatnak ki.

A történelmi Vas megyében – ha a cigány-nem cigány relációtól most eltekintünk – klasszikus értelemben vett etnikai szegregáció eredetileg csupán Felsőórt jellemezte, az őshonos református magyarok és többi nemzetiség – a 20. században fokozatosan oldódó, napjainkra nem szegregációt, csupán relatív koncentrációt jelentő – elkülönülése révén (bővebben ld. *SOMOGYI 2004, BALIZS 2014*). A vizsgált terület többnemzetiségű településeinek az etnikai viszonyok változása többnyire az asszimiláció következménye volt, nem pedig betelepülő, potenciálisan szegregátumba tömörülő népesség aránynövekedése útján történt. A különböző nemzetiségek által lakott települések közötti intenzív migráció hiánya nem kedvezett a nemzetiségi alapú szegregáció kialakulásának, hiszen a helyben lakó, nyelvíleg beolvadt illetve nem beolvadt családok egymástól történő térbeli elkülönülését semmi nem indokolja. A népszámláláskor történő önbevallás – függetlenül attól, hogy adott személy hová sorolta magát – az egyén származástudatára nem gyakorol döntő befolyást, továbbra is az adott közösség részének tekinti magát (nem akar elkülönülni a település lakosságától). A vegyes házasságok is a szegregáció ellen hatnak, a beházasodó más nemzetiségű lakosok ily módon nem egységes, zárt entitást alakítanak ki, hanem a település több pontján „szétszórva” élnek. Az elkülönülés ellen hat a lokális közösségbe történő belépés, beilleszkedés igénye is. Az együttélő nemzetiségek azonos vallása (a vizsgált területen többnyire katolikus, esetenként evangélikus) szintén sokkal inkább az asszimilációt és nem a szegregáció kialakulását segíti elő.

A cigányság etnikai alapú szegregációjáról képet alkothatunk, ha a lakhelyük településen belüli elhelyezkedését tanulmányozzuk. 1893-ban az általuk lakott 202 Vas megyei település közül 115 esetben létezett elkülönült cigánytelep, 66 helységben a többségi népességgel keverten, 6 településen részben elkülönülten, részben keverten laktak. Elmondható, hogy egy térségben minél nagyobb számban éltek, szegregációjukra annál nagyobb esély mutatkozott. A térbeli elkülönülés mértéke (ahogy a cigányság lélekszáma is) a nyugati járásokban nagyobb volt, mint a megye keleti felében (*A MAGYARORSZÁGBAN...1895*). A helyzet a két világháború között sem változott, sőt az 1930-as évek második felétől a közép-európai politikai viszonyok radikalizálódásával a cigányság szegregációja még fokozódott is, *BAUMGARTNER-FREUND (2004)* szerint például a burgenlandi települések egyharmadában létezett a település más részeitől elkülönülő cigánytelep. A szegregáció számottevő oldódása végül is két esemény, a második világháborús roma holokauszt, valamint az 1960-as évekbeli magyarországi intézkedések következménye. Ennek következtében a falusi cigánytelepek jelentős része megsemmisült vagy elnéptelenedett, viszont a városokba költöző romák egy része így is a többségi társadalomtól elkülönülten él. A Vas Megyei Cigány Nemzetiségi Önkormányzat szerint a vizsgált terület hazai részén a telepszerű szegregációt a romák egyes városrészekben történő koncentrációja

váltotta fel: ilyen relatív tömörülés figyelhető meg többek között Körmenten, Sárváron és Vépen.

Muravidékről viszonylag kevés információval rendelkezünk, a cigányság aránya számos dombvidéki, periférikus aprófaluban magas, telepszerű elhelyezkedésük nem általános, de jelenlétük a települések, településrészek többségében növekszik (*KARDOS 2012*). Egyes muravidéki roma közösségek településen belüli marginális helyzete viszont szembeötlő, az „anyatelepüléstől” való szeparációjuk lényegében teljessé válhat; ilyen állapotot szentesített például a Muraszombat szomszédságában elterülő Pusztá önálló településsé nyilvánítása 2006-ban (korábban Kisszombat „cigánytelepe” volt).

Érdekes információkkal szolgálhat a településméret-típusok és a nemzetiségi megoszlás közötti kapcsolat vizsgálata is. A szlovének jelentős részben – főként a domborzi viszonyok sajátosságai következtében – apró- sőt törpefalvak lakói voltak, a németek által lakott települések lakosság száma pedig a 17-18. századtól történelmi-demográfiai okokból tért el szignifikánsan a magyar falvakétól, jelentősen meghaladva azok átlagát. Utóbbi okaként – a Magyar Királyság több más, nemzetiségek által dominált térségéhez hasonlóan – a háborús pusztításoktól való nagyobb védetség és a hosszú időn át tartó bevándorlás jelölhető meg (*VÖRÖS 1962*). A különbség viszont a 19. század végére ellenkező irányba fordult, hála a térség centrumába (a magyarosodó Szombathelyre és környékére) irányuló migrációnak, illetve a megye magyarok által lakott keleti felében a mezőgazdasági termelés kedvezőbb feltételeinek. A különböző folyamatok tehát nemcsak Vas megye településhálózatát és –állományát formálták, hanem az egyes népcsoportok által lakott városok és községek jellegére, méretére is hatást gyakoroltak (*BELUSZKY 2005*).

A külterületi lakott helyek 20. század elejétől történő felmérésével egy addig nem dokumentált jelenségre, a Dunántúlon nagy számban megtalálható majorságok speciális etnikai- és felekezeti viszonyaira is fény derül. Vas megyében 1910-ben 281 majort számoltak össze, melyekben összesen 13,5 ezren éltek (a megye népességének 3,1%-a). Kialakulásuk a 18. század elejéig vezethető vissza, a megyében már ekkor jelentős kiterjedésű allódiomok lehettek (*KOVACSICS 1963*). *ZIMÁNYI (1968)* ennél még korábbra teszi a nagyméretű, összefüggő földesúri magánbirtokok létrejöttének kezdetét. Etnikai összetételükben a magyarság többnyire felülreprezentált volt, sőt olykor a település belterülete és majorsága(i) vonatkozásában egyfajta etnikai „szegregációról” is beszélhetünk. Jó például szolgálnak erre Felsőcsatár, melynek központi része 90%-ban horvát, legnagyobb majorsága (Nagyjápánmajor) 89%-ban magyarlakta volt. Hasonló figyelhető meg a 83%-ban horvát Szentpéterfa kapcsán, ahol a külterületi népesség 96%-a volt magyar. Vallási viszonylatban is hasonló jelenséget fedezhetünk fel, pl. míg Kemenespálfa és Ostffyasszonyfa teljes lakosságának felekezeti megoszlását a katolikusok és az evangélikusok egyensúlya jellemezte, addig majorjaik területén a katolikusok aránya meghaladta a 80%-ot (*BALOGH-*

BAJMÓCY 2011). A magyar és a katolikus lakosság szokatlanul magas arányának okát a korabeli társadalmi viszonyokban kell keresnünk. A magyarság által lakott területek (országos viszonylatban is) jelentős hányada viszonylag sűrűn lakott, a földterület eltartóképesége szempontjából túlnépesedett térségnek számított; a magyar mezőgazdasági keresők körében a földnélküliek aránya jóval magasabb volt, mint más nemzetiségek esetében (*KOCSIS 1996*). Ez a magyarok többi nemzetiséget meghaladó mértékű mobilitását okozta, ami előfeltétele volt a majorságok főként magyarokkal történő benépesítésének, de ugyanez magyarázza a magyarok gyorsabb városba áramlását. A katolikusok majorokban tapasztalható felülreprezentáltságát társadalmi szerkezetük (a cselédfoglalkozásuk magas aránya, a protestánsokénál alacsonyabb szintű iskolázottság stb.) magyarázza.

ÖSSZEGZÉS

Az etnikai diverzitás és szegregáció kutatása a nemzeti struktúra komplexebb, az egyszerű statisztikai adatelemzésnél árnyaltabb megközelítést és szemléltetést eredményezi. A két „térjelenség” történelmi Vas megyében lefolytatott vizsgálata nyomán az alábbi következtetések vonhatóak le:

- A jelenlegi etnikai térstruktúra a három államalkotó nemzet saját országában évtizedek óta növekvő dominanciájának eredménye, miközben a határok ellenkező oldalán élő nemzeti kisebbségek súlya fokozatosan csökkent, ezzel egyidejűleg az etnikailag kevertnek minősülő térségek összezsugorodtak és parciálisan térbelileg áthelyeződtek.
- A fentiekkel összefüggésben az államalkotó nemzetiségek körében (magyarok, osztrákok, szlovének) napjainkban is ható etnikai folyamatok területi differenciáltsága (nyelvi „magterületek” homogenizációja, kontaktzónák diverzifikálódása) lényegében az etnikai szerkezet átfelmódulásának egy és ugyanazon irányba mutató típusát, a homogenizációt jelenti.
- A vizsgálatok során egyértelművé vált, hogy a történelmi Vas megye területén a települések között igen, míg azokon belül nem beszélhetünk etnikai alapú elkülönülésről, ami a térségben élő nemzetiségek sajátos identitáskarakterével magyarázható. Bizonyítást nyert, hogy a kisebbségek által lakott települések etnikai diverzitásának növekedése döntő részben a kisebbségek asszimilációjából, nem pedig más (többségi) nemzetiség betelepüléséből következik; e tény pedig egyértelműen a szegregáció kialakulása ellen hat.

IRODALOM

- A MAGYARORSZÁGBAN** 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei (1895). Magyar Statisztikai Közlemények, Új folyam IX.
- BAJMÓCY P.** (2006): Magyarország népességének etnikai és vallási diverzitása 1910-ben és 2001-ben. In: KISS A. et al. (szerk.): Táj, Környezet és társadalom. SZTE Éghajlattani és Tájföldrajzi Tanszék, Szeged, pp. 57-68.
- BAJMÓCY P.** (2009): Általános etnikai és vallásföldrajz. JATEPress, Szeged. pp. 65-67.
- BALIZS D.** (2014): Felsőőr átalakuló etnikai és vallási térszerkezete. Földrajzi Közlemények 138. 4. pp. 306-321.
- BALIZS D.** (2016): Etnikai térstruktúra, asszimiláció és identitás a történelmi Vas megyében. PhD-értekezés. Kézirat, 150 p.
- BALIZS D.-BAJMÓCY P.** (2013): Kvantitatív etnikai földrajzi vizsgálatok a történelmi Vas megye példáján. Területi Statisztika 53. 5. pp. 457-474.
- BALOGH A.-BAJMÓCY P.** (2011): Majorok a Nyugat-Dunántúlon. Savaria University Press, Szombathely 126 p.
- BAUMGARTNER, G.** (2003): Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében. In: Gyurgyík L. et al. (szerk.): Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989-2002. Teleki László Alapítvány, Budapest, pp. 158-169.
- BAUMGARTNER, G.-FREUND, F.** (2004): Die Burgenland Roma 1945-2000. Burgenländische Forschungen 88. Eisenstadt 314 p.
- BELUSZKY P.** (2005): Őrség-Vend-vidék-Felső-Rába-völgy. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 207 p.
- COLLIER, P.** (2001): Implications of ethnic diversity. Economic Policy 16. 32. pp. 127-166.
- FEARON, J. D.** (2003): Ethnic and cultural diversity by country. Journal of Economic Growth 8. 2. pp. 195-222.
- GERGELY J.** (2009): Széthúzó falvak, egységes városok? Tér és Társadalom 23. 3. pp. 111-125.
- GREENBERG, S. H.** (1956): The measurement of linguistic diversity. Language 32. 1. pp. 109-115.
- GYAPAY B.** (2014): Etnikai kisebbségek társadalom-földrajzi vizsgálata Berlinben. PhD-értekezés. Kézirat, 149 p.
- HERO, R. E.-TOLBERT, C. J.** (1996): A racial/ethnic diversity interpretation of politics and policy in the states of the U.S. American Journal of Political Science 40. 3. pp. 851-871.

- KAPITÁNY B.** (2013): Kárpát-medencei népszámlálási körkép. *Demográfia* 56. 1. pp. 25-64.
- KARDOS F.** (2012): Határjáró, határkerülő romák. Roma közösségek az osztrák-magyar-szlovén hármashatár övezetében. In: Turai T. (szerk.): *Hármas határok néprajzi értelmezésben*. MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest, pp. 105-132.
- KEMÉNYFI R.** (2002): A gömöri etnikai térmozaik. Fórum Kisebbségkutató Intézet-Lilium Aurum Könyvkiadó, Komárom–Dunaszerdahely 238 p.
- KOCSIS K.** (1996): Adalékok az etnikai földrajzi kutatások és az etnikai térképezés történetéhez a Kárpát-medence területén. *Földrajzi Közlemények* 120. (44.) 2-3. pp. 167-180.
- KOVACSICS J.** (szerk.; 1963): Magyarország történeti demográfiája. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 441 p.
- LÉPHAFT, Á.–NÉMETH, Á.–REMÉNYI, P.** (2014): Ethnic diversity and polarization in Vojvodina. *Hungarian Geographical Bulletin* 63. 2. pp. 135-157.
- MAGURRAN, A. E.** (2004): *Measuring Biological Diversity*. London, Blackwell Publishing 215 p.
- MASSEY, D. S.–DENTON, N. A.** (1988): The dimensions of residential segregation. *Social Forces* 67. 2. pp. 281-315.
- MONTALVO, J. G.–REYNAL-QUEROL, M.** (2005): Ethnic diversity and economic development. *Journal of Development Economics* 76. 2. pp. 293–323.
- NEMES NAGY J.** (1984): Területi egyenlőtlenségi mutatók. In: Sikos T. T. (szerk.): *Matematikai és statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei a területi kutatásokban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 65-79.
- NÉMETH Á.–ŠOLKS G.** (2012): Alteration of the Ethnic Diversity and Ethnic Segregation Index in Latvia during the First and Second Independence Periods. *Revista Romana De Studii Baltice Si Nordice* 4. 1. pp. 9-33.
- REMÉNYI, P.** (2009): Etnikai homogenizáció a volt Jugoszláviában. *Balkán Füzetek* 1. különszám, pp. 122–129.
- SIMPSON, E. H.** (1949): Measurement of diversity. *Nature* 688 p.
- SOMOGYI L.** (2004): A burgenlandi magyarság. *Burgenlandi Magyarok Népfőiskolája, Oberschützen* 208 p.
- VÖRÖS K.** (1962): Vas megye 1744. évi adóösszeírása. KSH Könyvtár–Művelődési Minisztérium Levéltári Osztálya, Budapest 227 p.
- WHITE, M. J.** (1986): Segregation and Diversity Measures in Population Distribution. *Population Index* 52. 2. pp. 198-221.
- ZIMÁNYI V.** (1968): A rohonc-szalónaki uradalom és jobbágysága a XVI-XVII. században. Akadémiai Kiadó, Budapest 355 p.